

— KSČ a společnost v 70. a 80. letech

1969–1971 – Pasivní odpor a reakce společnosti na první normalizační kroky režimu

„Pancéřový srpen“ 1968 představuje bezesporu klíčový mezník nejen v biografích představitelů československé opozice, ale i v životě většiny československých občanů. Zážitek osobního ponížení, národního vzednutí a následného zklamání z postoje vedoucích představitelů obrodného procesu, kteří se posléze podíleli na své „tiché popravě“ (Petr Pithart), výrazně přispěly k „obnovení pořádku“ v Československu během první poloviny 70. let. „Šťastný – nešťastný rok 1968“, o kterém u příležitosti dvacátého výročí srpna 1968 psal filozof a brilantní esejista Milan Šimečka, se přikláněl ke druhému adjektivu postupně.⁷ Pomyslný „obrat dějin do protisměru“ trval ještě několik let a nové stranické a státní vedení se muselo smířit s tím, že „mrtvola (pražského jara) zůstala ležet ve sklepních prostorách Pražského hradu a Kremlu“ i v následujícím období.⁸

Odpor proti okupaci lze shodně s historikem Janem Pauerem označit za „institucionální i spontánní, celonárodní a aktivně antikomunistační“.⁹ Sovětská vojenská přítomnost a Moskvou praktikovaná „koncepte manifestace síly“ byly základním předpokladem pro to, aby se v KSČ vytvořily nutné předpoklady pro specifickou autorestauraci, k níž nemalou měrou přispěli právě ti, do kterých společnost vkládala značná naděje. „Tentýž ÚV KSČ, který svrhl Novotného, jednohlasně schválil Akční program KSČ, poté přijal moskevský protokol, s malými výjimkami hlasoval pro sesazení Dubčeka a jeho nahrazení Husákem, a konečně odhlasoval naprostou negaci reformního programu a vyloučení jeho zastánců z vlastních řad.“¹⁰

Vícero autorů upozornilo na to, že zklamání z reformistických vůdců mělo za následek rezignaci občanů. Kritický potenciál však ve

7 ŠIMEČKA, Milan: Jaké je východisko z normalizace? *Listy*, roč. 18, č. 5/1988, s. 8.

8 MLYNÁŘ, Zdeněk: Gorbačov v Brežněvově objetí. *Listy*, roč. 17, č. 2/1987, s. 2.

9 PAUER, Jan: Sovětská intervence a restaurace byrokraticko-centralistického systému. In: PEČKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (eds.): *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Brno: Doplněk, 1993, s. 170.

10 Tamtéž, s. 174

společnosti zůstával přítomen, což dokládají jak veřejné protesty podzimu 1968 a celonárodní tryzna za Jana Palacha v lednu 1969,¹¹ tak masové demonstrace v březnu, respektive v srpnu téhož roku.¹² Oslavy vítězství československých hokejistů nad sovětskou sbornou na mistrovství světa ve Stockholmu se 28. března proměnily v masový protioкупаční protest, do kterého se zapojily statisíce lidí od Severočeského kraje po Košice. Byla skandována hesla jako „Jděte domů, Ivani, máte doma Čiňany, Brežněv je vůl, Fašisti, ČSSR – okupanti 4:3“. Na mnohých místech došlo ke střetu se zasahujícími pořádkovými jednotkami, v Ústí nad Labem byl zapálen džíp GAZ 69 a na sovětské důstojníky, kteří se snažili zastrašit shluknuvši se dav několika tisíc lidí střelbou do vzduchu, se snesla sprška kamení. V Mladé Boleslavi vyjely proti davu pěti tisíc lidí tři obrněné vozy s kulometry, což vyvolalo útok kamením na kasárna, kde bylo poškozeno více než osmdesát tabulí skla.

Centrem protestu však byla Praha, kde se kolem 22. hodiny shromáždilo na Václavském náměstí kolem dvaceti tisíc lidí a několik stovek aut za stálého troubení kroužilo okolo. Záhy se podle údajů StB dav rozrostl na 100 až 150 tisíc lidí a situace se uklidnila teprve v brzkých ranních hodinách 29. března. Během demonstrace byla zdemolována kancelář Aeroflotu Na Můstku (škoda byla vyčíslena na více než jeden milion korun) a na zasahující příslušníky Veřejné bezpečnosti dav křičel: „Gestapáci – bijte je.“¹³ To vyvolalo velmi ostrou reakci sovětských

11 K fenoménu Jana Palacha viz LEDERER, Jiří: *Jan Palach. (Zpráva o životě, činu a smrti českého studenta)*. Praha: Novinář, 1990; BENEŠOVÁ, Michala (ed.): *Jan Palach '69*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta – Ústav pro studium totalitních režimů – TOGGA, 2009; SOZANSKÝ, Jiří: *1969 – rok zlomu*. Praha, Symposion 2015.

12 K tématu demonstrací roku 1969 viz BÁRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS, Jan: *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012; TŮMA, Oldřich: *Srpen '69. Edice dokumentů*. Praha: Maxdorf, 1996; Týž: *Demonstrace a protesty. Projevy a podoby hromadného rezistenčního chování ve veřejném prostoru*. In: VILÍMEK, Tomáš – TŮMA, Oldřich (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v Československu 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2018, s. 11–53.

13 Podle informace o stavu vyšetřování událostí 28. až 29. 3. z 21. 4. 1969 bylo na území ČSR vyšetřováno celkem třicet osob, z čehož čtyři vazebně. Nejvíce (šestnáct) jich přitom řešila Správa vyšetřování VB v Ústí nad Labem. Na Slovensku bylo prošetřováno pět lidí. Dvě třetiny zadržovaných byly obviněny z výtržnictví (§ 202). Více než polovinu vyšetřovaných přitom tvořili dělníci. ABS, f. A 10, inv. j. 199, Informace o stavu vyšetřování trestních věcí v souvislosti s událostmi ze dne 28. na

představitelů, která bezesporu přispěla k rezignaci A. Dubčeka a volbě G. Husáka prvním tajemníkem KSČ 17. dubna 1969.¹⁴ Ostatně hokejová utkání měla pozoruhodnou iniciační sílu i v následujícím období. Dne 20. dubna 1972 se po vítězství nad sovětskými hokejisty na mistrovství světa v Praze shromáždilo v prostoru Václavského náměstí přibližně pět tisíc lidí a podobně jako o tři roky dříve projížděli řidiči kolem náměstí úmyslně pomalu, čímž došlo k vážným dopravním komplikacím. „Projevy radosti nad vítězstvím,“ uvedli autoři zpravodajské informace, „přecházely u jednotlivců i skupin osob, zejména z řad mladých lidí, v protisocialistické a protisovětské projevy.“ K obnovení pořádku musely být nakonec nasazeny pořádkové jednotky VB a zadrženo bylo 37 osob.¹⁵

Přestože bylo v následujících letech dubnové plénum ÚV KSČ označováno jako zásadní zlom v konsolidačním procesu a v *Poučení* bylo označeno za událost, díky níž „se otevírá nová etapa, v níž proces změn v poměru sil ve straně nabyl kvalitativně nového stupně“, uvědomovalo si nové stranické vedení obrovskou propast, která byla mezi ním a společností.¹⁶ Značné obavy vyvolávaly především jakékoli náznaky možného opakování protirežimních demonstrací. Státní bezpečnost přitom

29. 3. 1969, 21. dubna 1969. Historik Jaroslav Cuhra uvádí, že v souvislosti s „hokejovými demonstracemi“ bylo „řešeno“ dokonce sedmdesát osob, z toho 51 v ČSR. CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 17.

- 14 Právě tento postup vzbudil podezření, že se v případě zničení kanceláře Aeroflotu jednalo o provokaci bezpečnostních orgánů. Prameny neumožňují učinit jednoznačný závěr. Zdá se však, že k prolomení výlohy došlo v důsledku shluku většího množství lidí, nešlo tedy o nějakou naplánovanou akci. Nově se otázce „hokejových demonstrací“ i zničením kanceláře Aeroflotu věnoval TŮMA, Oldřich: „They had no tanks this time and they got four goals“: The hockey events in Czechoslovakia in 1969 and the fall of Alexander Dubček. In: TŮMA, Oldřich – PROZUMENSCHIKOV, Mikhail – SOARES, John – KRAMER, Mark: *The (Inter-Communist) Cold War in Ice. Soviet-Czechoslovak Ice Hockey Politics 1967–1969*. Washington: Woodrow Wilson international center for scholars, 2014, s. 24–29.
- 15 ABS, f. Zpravodajské informace, informace č. 17 z 27. 4. 1972.
- 16 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Schwáleno plenárním zasedáním ÚV KSČ v prosinci 1970*. Praha, 1970, s. 6, 13, online in: NOSKOVÁ, Alena – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Neperiodické publikace Ústředního výboru KSČ (faksimilová edice dokumentů)*, http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/10-neperiodicke-publikace-ustedniho-vyboru-ks.html [citováno 31. 3. 2020].

naznačovala, že by k nim mohlo dojít již v souvislosti s prvomájovými oslavami v roce 1969.¹⁷ Prvního května se sice tyto obavy nepotvrdily a s pokusem o sročení na Václavském náměstí a Petříně si zasahující jednotky vcelku bez problémů poradily,¹⁸ srpen 1969 ale ukázal, že ochota lidí projevit veřejně svůj odpor stále nezmizela. Naopak.

V souvislosti s prvním výročím okupace se v Československu objevilo velké množství letáků. Nejpočetnější z nich, jenž v létě 1969 doslova zaplavil republiku, začínal oslovením „Drazí spoluobčané“. Obsahoval deset bodů, kterými se měl řídit každý, kdo si chtěl připomenout smutné výročí 21. srpna, tento „Den hanby“.¹⁹ Leták koloval v několika variantách – „Desatero poctivého občana“, „Všem rozumným a vzdělaným občanům“, „Výzva k protestním akcím na den 21. 8. 1969“ aj. –, které se navíc od sebe lišily jak úvodní pasáží, tak počtem bodů doporučeného chování. Shodovaly se však v důrazu, který kladly na nenásilný projev vzdoru formou pasivní rezistence. Lidé měli nejen bojkotovat hromadnou dopravu, kulturní akce a denní tisk, ale pokud možno se i vyvarovat běžných nákupů a úderem poledne zastavit na jednu až pět minut práci. Letáky také doporučovaly vyzdobit hroby obětí okupace a pomníky slavných osob československých dějin, popřípadě si o událostech 21. srpna 1968 popovídat v rodinném kruhu. Již v červenci bylo vedení bezpečnosti opakovaně informováno o tom, že tento leták má negativní vliv na „politicky labilní část obyvatelstva a navíc má návodný charakter“.²⁰

Jak dokládá tabulka č. 12, byl počet protirežimních písemností v roce 1969 opravdu enormní. Není přitom překvapující, že sedmdesát procent letáků, přes polovinu nápisů a bezmála dvě třetiny anonymů evidovaly bezpečnostní orgány právě v srpnu. Jejich autoři se často inspirovali formou a obsahem letáků a nápisů, které na vlastní oči spatřili během hektických srpnových dnů či v září 1968. Většinou v nich nabádali k udržení národní jednoty proti okupantům, vyjadřovali podporu

17 ABS, f. Zpravodajské informace, informace č. 56 ze 17. 4. 1969.

18 Tamtéž, informace č. 67 ze 4. 5. 1969.

19 TŮMA, *Srpen '69*, s. 34; *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969*. Ed. PECKA, Jindřich. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 1. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1993, s. 110.

20 ABS, f. Zpravodajské informace, informace č. 7 z 9. 7. 1969; Tamtéž, informace č. 10 z 30. 7. 1969.

známým tvářím pražského jara, vyslovovali se na obranu demokrati-
začního procesu a dávali jasně a nezřídka expresivně najevo, co soudí
o přítomnosti sovětských vojáků a o těch spoluobčanech, kteří veřejně
vyjadřují svůj vděk za záchranu před údajnou kontrarevoluční hroz-
bou. Ke slovu přišel i humor, s nímž již v srpnu 1968 vzdorovali česko-
slovenští občané intervenčním armádám. Mimořádně oblíbený se stal
například leták, v němž byly formou jídelního lístku nabízeny rozto-
divné variace jídel jako „Brežněv ve vlastním potu, Ulbrichtův vous se
žemličkou či Sovětské tanky na másle“.²¹

Tabulka č. 12: Protirežimní písemnosti v ČSSR v roce 1969²²

	Letáky	Nápisy	Anonymní dopisy
Leden-únor	418	90	38
Březen	1170	23	50
Duben	557	190	104
Květen	492	92	66
Červen	301	31	88
Červenec	385	59	33
Srpen	9 385	632	2 679
Září	117	34	330
Říjen	339	14	227
Listopad	39	24	143
Prosinec	28	10	345
Celkem	13 231	1 199	4 103

Stranické vedení neponechalo nic náhodě a pečlivě se připravovalo
na očekávaný střet. Historik Oldřich Tůma, který se podrobně zabýval
fenomémem srpna 1969, přitom uvedl, že během léta probíhal odpoví-
dající výcvik pořádkových jednotek VB a z Polska byla navíc dovezena
výstroj vhodná k pouličním střetům.²³ Rozsah i načasování srpnových

21 Leták se v roce 1968 objevil ve více variantách a byl nadepsán *Hotel u pěti oku-
pantů, Hostinec u pěti okupantů* či jen *Jídelníček*. PECKA, *Spontánní projevy praž-
ského jara 1968–1969*, s. 249–251.

22 ABS, f. A 34, inv. j. 3188, Zpráva o situaci na úseku pátrání po pisatelích a rozši-
řovateli protizákonných písemností a tiskovin, výhrůžných dopisů a nápisů za
období roku 1969, 6. února 1970.

23 TŮMA, *Srpen '69*, s. 13.

demonstrací však bezpečnostní orgány přece jen poněkud překvapily, neboť k prvním došlo již 16. srpna v podvečer a 20. srpna přišli o život první z jejich účastníků. Protest, který se zdaleka neomezil pouze na Prahu, kulminoval 21. srpna, kdy v hlavním městě probíhala, podobně jako ve dnech předchozích, jakási poziční válka, v jejímž důsledku se seznam obětí rozšířil o jednu v Praze a o dvě v Brně. Zadrženo bylo bezmála dva a půl tisíce lidí, z nichž přes 75 procent bylo mladších 25 let. Dvě třetiny pak tvořili dělníci.²⁴ Mnozí přitom byli během zadržení vystaveni dalšímu fyzickému násilí, o čemž se podle agenturních informací StB hojně mluvilo mimo jiné mezi mladými zaměstnanci pražských výrobních družstev, kteří měli srpnové demonstrace označit za „projev zoufalého politického odporu“.²⁵ Pravdou zůstává, že v srpnu 1969 se režimu vlastními silami podařilo zlomit mimořádně intenzivní spontánní výbuch odporu. Lze tedy jen souhlasit s historikem Milanem Otáhallem: „Srpen 1969 je jistým mezníkem ve vývoji normalizačního režimu, neboť lidové hnutí bylo poraženo a přestalo na dlouhou dobu hrát úlohu politického subjektu.“²⁶ Jednalo se také o „významný psychologický zlom“,²⁷ který ukázal, že se husákovský režim při konsolidaci poměrů neštítí ani střelby na vlastní občany.

Srpen 1969 mocenský establishment přiměl ještě k jednomu podstatnému kroku, který zásadně přispěl k upevnění jeho postavení. Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku č. 99/1969, z 22. srpna 1969, pro které se vžilo označení „pendrekový zákon“, vytvořilo předpoklady pro možnou perzekuci za jakýkoli projev občanské neposlušnosti. Zdůvodněno bylo zájmem o „upevnění a ochranu veřejného pořádku, který je v současné době hrubě narušován, zejména ze strany protisocialistických a protispolečenských živlů“ a podepsali jej Ludvík Svoboda, Alexander Dubček a Oldřich Černík. Jednotlivé paragrafy umožnily stíhat nejen účastníka akce, narušujícího veřejný pořádek, ale každého, kdo k akci vyzývá nebo ji podporuje (§ 1). U taxativně uvedených trestných činů, jako pobuřování, hanobení

24 TŮMA, *Demonstrace a protesty*, s. 46.

25 ABS, f. Zpravodajské informace, informace č. 14 z 5. 9. 1969.

26 OTÁHAL, *O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení*, s. 251.

27 TŮMA, *Srpen '69*, s. 20.

republiky a jejího představitele aj., byla zvýšena o polovinu horní trestní sazba (§ 2). Účast obhájce se připouštěla až v řízení před soudem a dosavadní maximálně 48hodinová délka zadržení orgány SNB se prodloužila až na tři týdny (§ 3). Opatření také stanovilo možnost okamžitého rozvázání pracovního poměru s tím, kdo „narušuje socialistický společenský řád“ (§ 4). Případný nesouhlas odborů, které v té době zdaleka nebyly pod kontrolou stranických orgánů, nemělo v těchto případech odkladný účinek. Podle paragrafu 5 pak mohla být přerušena či úplně zrušena činnost jakékoli zájmové organizace, napomáhající narušování veřejného pořádku, šíření neklidu či neplnění pracovních úkolů.²⁸

Ačkoli Zákonné opatření mělo původně platit pouze do konce roku, přecházely podstatné části do nového trestního řádu a zákoníku práce a platily tak víceméně po celou dobu normalizace.²⁹ Ještě v prosinci téhož roku byl navíc schválen zákon o přečinech č. 150 s platností od 1. ledna 1970, který umožnil trestat společensky nebezpečné činy, jejichž stupeň nebezpečnosti nedosahoval úrovně trestného činu. Třemi měsíci vězení nebo peněžitým trestem do výše pěti tisíc korun mohl být potrestán každý, kdo narušoval veřejný pořádek či podobné akce podporoval.³⁰ „Od srpna 1969 se zásadně změnil způsob využívání trestního postihu jako politického nástroje. Na rozdíl od dosud víceméně náhodného uplatnění byl nyní přímo zaměřen proti lidem, kteří neskrývali své opoziční postoje,“ shrnul historik Jaroslav Cuhra.³¹ Vedení KSČ chtělo těmito kroky především zabránit opakování veřejných protestů proti nastupující normalizaci, což se mu skutečně podařilo. Cesta k XIV. sjezdu v květnu 1971, na kterém bude moci G. Husák slavnostně oznámit, že nástup kontrarevolučních sil byl odražen a socialistické zřízení ubráněno, byla v srpnu 1969 ale teprve na svém počátku.³²

28 Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb., z 22. srpna 1969, o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky České socialistické republiky Slovenské socialistické republiky*, roč. 1969, částka 33, s. 385–386.

29 TŮMA, *Srpen '69*, s. 18.

30 § 6 Zákon č. 150/1969 Sb., ze dne 18. prosince 1969, o přečinech. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky České socialistické republiky Slovenské socialistické republiky*, roč. 1969, částka 46, s. 485–487, citovaný paragraf na s. 486.

31 CUHRA, *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, s. 26.

32 XIV. sjezd Komunistické strany Československa, s. 20.